

МИНИСТЕРСТВО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ
Министерство образования и науки Республики Тыва
Управление образованием Чеди-Хольского кожууна
МБОУ Ак-Тальская СОШ

РАССМОТРЕННО
Руководитель ШУМО

Биче-оол
Биче-оол Д.А.
Протокол № 1
От «29» 08 2024 г.

СОГЛАСОВАНО
Заместитель директора
по УВР

Седип-оол
Седип-оол Ч.В.
Приказ № 20
от «30» 08 2024г

УТВЕРЖДЕНО
Директор

Сотпа
Сотпа У.Д.
Приказ № 20
от «30» 08 2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

Внеурочной деятельности

«Литература болгаш уран чуулдун хевирлери»

для обучающихся 8 классов

Ак-Тал 2024

Документ подписан электронной подписью

МУНИЦИПАЛЬНОЕ БЮДЖЕТНОЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ
УЧРЕЖДЕНИЕ АК-ТАЛЬСКАЯ СРЕДНЯЯ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ
ШКОЛА ЧЕДИ-ХОЛЬСКОГО КОЖУУНА РЕСПУБЛИКИ ТЫВА, Сотпа Урана
Дужук-ооловна, Директор

26.09.24 05:52 (MSK)

Сертификат 8BD1DF16DDC8D69F1956CCCE3F18FEFA

ДОПЧУЗУ

1. Тайылбыр бижик.....	4
2. Программаның сорулгазы болгаш сорулганы боттандыар ажылдар.....	6
3. Төрээн (тыва) чогаал эртемнге класстан дашкаан ажыл-чорудулганың өөредилге планында туружу.....	6
4. Кластан дашкаар ажыл-чорудулгаге өөредилгени шиңгээткениниң түңнелдери.....	6
4.1. 8-ки класстың өөреникчилерниң кол предметтиг билиглерни болгаш мергежилдерни шиңгээдири.....	8
5. Программаның ужур-уткалыг кезээ.....	12
5.5. 8 класс «Чечен чогаал болгаш уран чурулга».....	12
6. Календарь-тематиктиг планнаашкын.....	15
7. Билиг хынаарының айтырыглары.....	22
8. Программаны боттандыарынга өөредилге-методиктиг хандырылга.....	24

1. ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

«Литература болгаш уран чүүлдүн өске хевирлери» аттыг класстан дашкаар өөредилгеге таарыштыр ажылдап кылдырган программа «Төрээн (тыва) литература» эртемниң программанын делгем шингээдип өөренир, чаарттырган ӨФКС-тың ужур-уткалыг кезээнде кириген немелдерни боттандырап сорулгалыг ажылдап кылдырган.

5-9 класстарга сүмелээн чижек программа тус-тус тематиктиг угланышкыннарлыг, өөредилге болгаш кижизидилге сорулгаларлыг, чечен чогаалды тыва улустун аас чогаалы, уран чүүлдүн хевирлери-биле сырый холбаалыг сайгарып өөрениринге таарымчалыг байдалдарны тургузар, уругларның гуманитарлыг эртемнерге сонургалдарын деткиир, билиинин делгем болурунче кичээнгейни углаан.

Класстан дашкаар өөредилге программасы «Төрээн (тыва) литература» эртемниге чедип алыр ужурлуг предметтиг, метапредметтиг болгаш бот-тускайлаң түннелдерден аңгыда тыва чогаал эртемге хамаарышкан билии эртем, культура болгаш төөгү талазы-биле бедик деңнелиг болурун магадылап турар. Класстан дашкаар ажыл-чорудулга өөреникчилерниң сонургалын, ада-иениң чагыы, чоннун ёзу-чаңчылдарын болгаш амыдыралының национал онзагай талаларын уругларга таныштырап.

Бердинген программада кол кичээнгейни өөреникчилерниң делгем эртем-билиглиг болгаш бедик чогаадыкчы салым-чаяанныг өзөрүнче, келир үениң салгалын хамааты, патриотчу туружу быжыг амыдырап-чурттаарына белеткээринче углаан.

Тыва чечен чогаалдың төрүттүнүп, хөгжүлделиг сайзыраарына өзек, идиг болган улустун аас чогаалын өөрөнгөн билиинге немей уруглар чаа, солун темаларны класстан дашкаар кичээлдерге өөренир, дылдың уран чурумалдыг аргаларының номчукчуну кайгадып, бодандырып, өөртүптер салдарлыын, чечен чогаалдың уран чүүлдүн хевирлери-биле сырый холбаалыын билип алыр.

Россияның биче буурай чоннарның ёзу-чаңчылдарын тыва чоннуу-биле бир дөмей хүндүлөп, сагып чоруур, чараш мөзү-бүдүштүг, долгандыр хүрээлелге хумагалыг, бедик бижик-биликтиг кижини хевирлээринге таарымчалыг байдалдарны тургузуп ажылдаары программаның методиктиг кол угланышкыны бооп турар. Тыва чогаал эртеминден дашкаарчогаал дугайында делгем билиг бээри программада чугула бодал кылдыр кирип турар.

Психолог, лингвист А.А. Леонтьев мынча деп бижээн: «ажыл, хүлээлге талазы-биле бедик бижик-биликтиг (авторнун кириген очулгазы – Л.Х.) (функциональная грамотность) болуру дээрге амыдыралының дургузунда тургустунуп болгу дег янзы-бүрү байдалдарны, шийтпирлээр ужурлуг айтырыгларны, сорулгаларны боттандырада,

кижиниң ниитилелге шын алдынып, кижилер-биле чөптүг харылзааларны тургузуп ап, шын аргаларны ажыглап, тудуп чурттаар салым-чаяанныг болуру-дур».

Функционалдыг бедик бижик-биликтиг кижикандыг-бир ниити чүүлге, үзел-бодалга чыгадып эвес, бот-тускайлаң туруштуг, көрүштүг, үзел-бодалдыг амыдырап чурттаар. Долгандыр болуушкуннар, медээлер кижини эскериичел, чүвени сактып алып арга-шинээ быжыг, турум болурунга белеткээр.

Номчулга талазы-биле бедик бижик-биликтиг (читательская грамотность) болуру номчулгага сундулуг, сонуургалынга дүүштүр чогаалдарны шилип, үнелеп, шын ажыглап чаңчыкканы болур.

Кижиниң амыдыралчы сорулгазын боттандыраарынга, билиин делгемчидеринге, номчулганың чугулазын билип алырынга класстан дашкаар кичээлдерниң салдары дыка улуг. Ниитилел амыдыралындан хоорук эвес, бүгү талазы-биле идепкейлиг, чазык аажы-чаңныг, чечен чогаалды болгаш өске эртемнерниң сырый харылзаалыын сайгарып билир кижини хевирлээри чугула.

Тыва чогаал кичээлинге аас чогаалының ханы амыдыралчы утказын сайгарып чурттаарынга уругларны белеткээр, ол талазы-биле боттуг дузаны өөредилгениң чижектеринге даянып көргүзөр угланышкынныг болганы-биле программа кижизидикчи салдарлыг.

5-9 класстарга класстан дашкаар өөредилгеге таарыштыр тургустунган «Чечен болгаш уран чүүлдүң өске хевирлери»деп ниити аттыг Прораммада дараазында темалыг өөредилге-кижизидилгелиг ажил-чорудулганы эрттирерин сүмелеп турар: 5 класска – «Чечен чогаал болгаш улустуң аас чогаалы» , 6 класска – «Чечен чогаал болгаш үлегер домактар», 7 класска – «Чечен чогаал болгаш театр», 8 класска – «Чечен чогаал болгаш уран чурулга», 9 класска – «Чечен чогаал болгаш ырылар».

«Чечен чогаал болгаш уран чүүлдүң өске хевирлери» деп класстан дашкаар ажил-чорудулганың чижек ажилчын Программанын тургузарынга даянган норматив-хоойлу доктаал-саавырлар:

1. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации. Указ Президента Российской Федерации от 2 июля 2021 г. № 400 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации».

2. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 31.05.2021 № 286 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта начального общего образования». (Зарегистрирован 05.07.2021 № 64100.)

3. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 31.05.2021 № 287 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования». (Зарегистрирован 05.07.2021 № 64101.)

4. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 18.07.2022 № 569 «О внесении изменений в федеральный государственный образовательный стандарт начального общего образования». (Зарегистрирован 17.08.2022 № 69676.)

5. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 18.07.2022 № 568 «О внесении изменений в федеральный государственный образовательный стандарт основного общего образования». (Зарегистрирован 17.08.2022 № 69675.)

6. Приказ Министерства образования и науки Российской Федерации от 17 мая 2012 г. №413 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта среднего общего образования».

7. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 12.08.2022 № 732 «О внесении изменений в федеральный государственный образовательный стандарт среднего общего образования, утверждённый приказом Министерства образования и науки Российской Федерации от 17 мая 2012 г. № 413». (Зарегистрирован 12.09.2022 № 70034.)

8. Письмо Министерства просвещения Российской Федерации «О направлении методических рекомендаций по проведению цикла внеурочных занятий «Разговоры о важном» от 15.08.2022 № 03-1190.

9. Примерная рабочая программа по воспитанию для общеобразовательных организаций, одобренная решением федерального учебно-методического объединения по общему образованию. (Протокол от 23 июня 2022 г. № 3/22.).

Программаның чугулазы

Россияның өөредилге адырында өскерилгелер келир салгалдың кижилерин бүгү талалыг сайзыраңгай белеткээр, школадан алган билии делгем, бедик культуралыг, делегейге көрүжү, үзел-бодалы турум кижини хевирлээринче кичээнгей углап турар. Бодунуң кылдыныгларынга негелделиг, харыысалгалыг кижини чогаал кижизидип турар.

Чечен чогаал амыдыралды үнелээринге, өскелерниң сагыш-сеткилиниң эскерип чурттаарынга, долгандыр турар бойдуска хумагалыг, чараш мөзү-бүдүштүг кижини хевирлээр, бодунуң келир амыдыралынче бодамчалыг көрүп чурттаарын өөредип кижизидер. Чогаалды уран чүүлдүн хевирлери болгаш өске эртемнер-биле холбаштырып өөредери уругларның эстетиктиг көрүжүн делгемчидер. Тыва чоннуң культуразын, төөгүзүн делгем шингээдир байдал кичээлдерге тургустунмайн турары-биле бердинген программаны ажылдап кылганының чугулазы көстүп турар. Интернетте багай медээлер,

телефоннарда оюннар уругларның ниити сайзыраарыга багай салдар чедирип турар, номчулгдан уругларны чардыктырып, угаан-медерелинің ажилдаарын кошкадып турар.

Угаап боданырынга, ниити чүүлден кол бодалды илередип өөрениринге, чүвени сактып алырынга улустуң аас чогаалының янзы-бүрү хевирлери, ол ышкаш сайгарып номчуурунга солун чогаалдар, деңнеп шинчилээринге уран чүүлдүң хевирлери-биле таныжары дыка чугула.

«Төрээн (тыва) чогаал» эртемнің Программасында кирбейн турар аас чогаалының чижектерин, солун чогаалдарны уругларга таныштырары оларның чогаалды амыдырал-биле холбаар, ханы сайгарар, угаап боданыр, деңнээр арга-шинээн сайзырадыр.

Сөзүглелди анаа-ла сыыладыр номчуп билири номчукчунуң бедик деңнелинің тодарадыкчызы болбас. Амыдыралдың уjur-утказын шын билип чурттаарынга тоолчургу, бурун чугаалар, үлегер домактар, чаа чогаалдар кижизидикчи, өөредиглиг уjur-уткалыг.

2. ПРОГРАММАНЫҢ СОРУЛГАЛАРЫ БОЛГАШ СОРУЛГАНЫ БОТТАНДЫРАР АЖЫЛДАР

Программаның сорулгазы: тыва чогаал эртемін улустуң аас чогаалы, уран чүүлдүң «чурулга», «ырылар», «театр» хевирлери-биле чергелештир өөредип, уругларның делгем билиглиг болурунга тааарымчалыг байдалды тургузары.

Кол сорулга дараазында сорулгаларны боттанырынче угланган:

чечен чогаал ниитилелден хоорук делегей эвес, чогаалчының эрткен, амгы болгаш келир үениң болуушкуннарын, ол ышкаш аас чогаалын, уран чүүлдүң хевирлери-биле сырый холбаалыг чечен чуруп көргүскен ажылы дээрзин таныштырар;

уран чүүлдүң хевирлери кижиниң эстетиктиг культуразын сайзырадып, кижизидип турар дээрзин бадыткалдыг шынзыдып өөренирин уругларга шингээттирер;

эртемнернің аразында сырый холбааны билири чугула, долгандыр хүрээлелди долу хүлээп, хөйнү билер, делгем угаанныг болурунга салдарлыг дээрзин уругларга билиндирер;

чарашты эскерип, эстетиктиг көрүжүн сайзырадыр;

чогаал болгаш амыдыралды бодунуу-биле сайгарып, деңнеп өөренирин, кээргээчел, дузааргак сеткилдиг болурунга кижизидер;

номчулгага сундулуг, бот-тускайлаң номчуттунарын, шинчилел ажылдар кылыр арга-мергежилин сайзырадыр.

3. ТӨРЭЭН (ТЫВА) ЧОГААЛ ЭРТЕМИНГЕ КЛАССТАН ДАШКААР АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАНЫҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ПЛАНЫНДА ТУРУЖУ

Россияның Чырыдыышкын яамызының 2022 чылдың 0705-те үндүргени N ТВ-1290/03 "О направлении методических рекомендаций" (вместе с "Информационно-

методическим письмом об организации внеурочной деятельности в рамках реализации обновленных федеральных государственных образовательных стандартов начального общего и основного общего образования") доктаал-саавыры (www.consultant.ru) болгаш өөредилге организацияларының ажыл-чорудулгазында угланыышкыннарынга дүүштүр тыва чогаал эртеминге класстан дашкаар немелде өөредилге эрттирип болур темаларны НШХИ-тун тыва филология лабораториязының сүмелээн темаларын киириштирип турар.

Класстан дашкаар өөредилге ажыл-чорудулгазынга бердиген шактарның хуваалдазы тус-тус өөредилге черлериниң бадылааны угланыышкыннарындан хамааржыр.

4. КЛАССТАН ДАШКААР АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАГА ӨӨРЕДИЛГЕНИ ШИҢГЭЭТКЕНИНИҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

Уругларның сагыш-сеткил делегейин, чараш аажы-чаңын хевирлээринге, чогаал эртеминге билиин делгемчидеринге тыва чогаал эртемин уран чүүлдүн хевирлери, өске эртемнер-биле холбап өөрөнгениниң соонда, предметтиг, метапредметтиг база бот-тускайлаң түңнелдер илерээр.

Бот-тускайлаң түңнелдер: төрөөн дылынга, черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг; хамааты бот-медерели бедик, ада-чурт төөгүзүн, культуразын үнелеп билир; номчулгага сонугалдыг, чогаадыкчы салым-чаяанныг; өг-бүлө, хөй-ниити база күрүне чергелиг хоойлу-дүрүмнү сагыш чоруур, сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чараш, өскелер-биле эптиг-чөптүг аажы-чаңныг кижиниң хевирлеттинер, тыва чогаалга билииниң деңнели илереттинер.

Предметтиг түңнелдер: тыва чогаалга өөрөнгөн бүгү теориялыг билиглерин (чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн, композициязының тургузуун, дылының уран чурумалдыг аргаларын дээш оон-даа өске) шиңгээткенин, уран чүүлдүн янзы-бүрү хевирлери-биле чогаалдың идеязын деңнеп, ханы сайгарып билир, чогаадыкчы арга-шинээ бедик номчукчу хевирлеттинер; аас болгаш бижимел чугаазы сайзыраңгай, чугааның байдалыга дүүштүр бодалдарын тода илередип шыдаар арга-шинээ сайзыраар.

Метапредметтиг түңнелдер: билиг шиңгээдир ажыл-чорудулгазын бот-хуузунда углап-баштап, аайлап билир, ниитилелге бодун шын алдынып, бодунуң туружун, үзел-бодалын камгалап билир, тыва литератураның укталган дөстөрүн болгаш тыва чогаал эртеминден дашкаар шиңгээдип өөрөнгенин, чогаал сайгарылгазын улустуң аас чогаалы, эрте-бурунгу түрк бижиктин тураскаалдары, төөгү, география дээш оон-даа өске эртемнер-биле сырый харылзаалыын чергелештир шиңгээдип өөренир арга, мергежилдии бот-тускайлаң, бот-хайгааранып, бот-түңнел кылып билири илерээр.

4.1. 8-ки классты доозуп тура, өөреникчилер дараазында кол билиглер болгаш мергежилдерни шиңгээдир

Предметтиг түңнелдер

Өөреникчилер шиңгээдип алыр:

чурумалдыг уран чүүл дугайында билиг-биле таныжар, Тываның билдингир чурукчулары, оларның ажылдарының дугайында билигни шиңгээдир;

Тываның культуразының болгаш интеллигенцияның төөгүзүнүң дугайын таныжар;

Чурукчулар эвилелиниң тургустунганы болгаш ажылының эге чылдары, сайзырап келгени-биле таныжар;

уран чурулга, чонар-даш болгаш өске-даа чогаадыкчы угланыышкынның ажылдар дугайын билип алыр;

чогаадыкчы салым-чаяанныг херээженнер, херээжен даш-чонукчуларын ажылының онзагайы-биле делгем таныжар;

чурукчу болгаш чогаалчы кижиниң делегейин деңнеп билир;

хаяда чурумалдыг бижиктер, оларның чечен чогаалдың болгаш уран чурулганың сайзыраарынга дээштиг салдарының дугайында таныжып, тайылбырлаар;

төөгүнүң үнелиг чүүлдеринге хумагалыг, хүндүткелдиг болурун кижизиттинер;

кижилерниң хамааты хүлээлгезин, патриотчу туружун, чараш амыдыраарын шиңгээдиринге плакат-графика уран чурулганың болгаш кыйгы-шүлүктөрниң уjur-дузанын тайылбырлап, таныштырып билир;

чурулга терминнерин билир;

Тываның төөгүзүнүң уран чүүлдүң хевирлеринде кирип турарын өөренир, үнелел бижип чаңчыгар;

шинчилел ажылдарын күүседип билир;

кожа-хелбээ Хакас болгаш Алтай чоннарның билдингир чогаалчылары болгаш чурукчуларының дугайын билип алыр;

номнарның чурук каасталгазынга чурукчуларның киржилгезин билир;

Тыва культураның хөгжүлдезинге үлүүн кирип чоруур билдингир культура ажылдакчыларының чогаадыкчы ажыл-ижи-биле таныжар;

шии чогаалы болгаш урун чурулга деп билиишкиннерни деңнеп сайгарар;

өөренген шии чогаалдарын сайгарып, шиижидип ойнаарынга сонuurгалдыг;

Тыва чогаалчыларның портреттери болгаш чогаалдарга иллюстрациялар-биле таныжар;

чогаалдың кол тема, идеязының уран чурулгада илереп кээрин, чурттун төөгүзүн, чоннун амыдыралы-биле холбап сайгарып билир.

4.7. ӨФКС: бот-тускайлаң түңнелдер

Бот-тускайлаң түңнелдер:

Ортумак ниити өөредилге деңнелинге өөреникчилерниң тыва чогаал эртеминиң программанын шингээткен соонда, дараазында бот-тускайлаң түңнелдер хевирлеттинер:

1) хамааты кижизидилге:

хамааты кижиниң хүлээлгелерин күүседиринге болгаш эргелерин боттандыраарынга белени, хоойлу ёзугаар хостуг алдынарынга болгаш өске хамаатыларның эрге-ажыынга хүндүткелдиг болуру, өг-бүлө херээниң, өөредилге организациязының, тус чер каттыжылгазының, төрөөн чериниң, чуртунуң ажыл-херээнге идепкейлиг болуру, амыдыралда болуушкуннарны чечен чогаалда чырыттынганы-биле деңнээри;

херекчок кыдыкы көрүштерге (экстремизм), кижиниң эрге-ажыынга, дең эргелиинге хамаарыштыр кызагдаарынга сундулуг чоруктан ойталаар, аңгы-аңгы социал институттарны кижиниң чуртталгазынга салдарын билип турар, хамаатының эрге-ажыы, хостуг чоруу болгаш хүлээлгелериниң дугайында билир, хөй янзы аймак-чоннуг (поликультурлуг) болгаш чүдүлге-сүзүглели аңгы ниитилелге бодунуң кол эргелерин, хостуг чоруун база янзы-бүрү чоннар аразынга бодун алдынарының чижээн, дүрүмүн төрөөн тыва чогаалдың чижектеринге даянып сайгарары;

чогаалдарда чижектерге даянып алгаш, школаның бот-билчииникиниң, бот-деткижииникиниң чаагай үзел-бодалдыг ажылдарның янзы-бүрү хевирлеринге идепкейлиг кижип, бот-башкарнып ажылдаарынга белени;

2) патриотчу кижизидилге:

чүдүлге-сүзүглели аңгы-аңгы, хөй янзы аймак чоннуг россияжи ниитилелдин кежигүнү мен деп медресеп билип турар, тыва дылы болгаш чогаал, төөгү, бодунуң төрөөн чери ыдыктыг деп билир, Россия Федерациязының төөгүзүнге, культуразынга сонугалдыг, орус болгаш делегей литературазын тыва чогаалдар-биле деңнеп өөренирин медресеп билири;

бодунуң улуг чурту – Россияның эртем сайзыралында, уран чүүлүнде, спортта, технологияларында база чоннуң дайынчы болгаш күш-ажылчы чедииникиннин үнелиг чүүлдер кылдыр санап чорууру;

Россияның ыдыктыг чүүлдеринге – символдарга, күрүне байырлалдарында, төөгү болгаш бойдус өнчүзүнге база төрөөн черинде чурттап чоруур янзы-бүрү аймак чоннуң ёзу-чаңчылдарында хүндүткелдиг болуру, тыва чогаалда оларның илереп келгенин эскерип билири.

3) сагыш-сеткил, мөзү-шынар кижизидилгези:

утка-шынары үнелиг чүүлдерге, оларга хамаарышкан дүрүмнерге даянып база амыдыралдың байдалдарында дүүштүр чогаал маадырларының аажы-чаңында болгаш

ажыл-херээнге үнелелди бээри, кижизидилге ажылының уг-шиин чөп илередип билири;

мөзү-шынар болгаш эрге-хоойлу дүрүмнеринге дүүштүр бодунун хөделиишкиннеринин уржук-салдарларын медереп билири, бодунун болгаш өске улустун аажы-чаңынга, ажыл-херээнге үнелел бээри;

ниитилелге удур хөделиишкиннерни хүлээвези, бот-хуунун болгаш ниитилелге кижинин хостуг чоруун база харысалгалыг болурун билири;

4) эстетиктиг кижизидилге:

уран чүүлдүн хевирлерин, бодунун болгаш өске чоннарның ёзу-чаңчылдарын, чогаадылгазын шингээдири, уран чүүлдүн хевирлеринин, оон иштинде өөренип турары чечен чогаалдың кижиге сеткил-сагыш хайныышкынның салдарлыын билири;

чечен чогаалды болгаш аңгы-аңгы культуралар аразында холбааны, бот-билчиинишкин аргазы деп медереп билири;

аңгы-аңгы аймак-сөөк чоннун ёзу-чаңчылдарын, улусчу чогаадылгазын, төрөөн чуртунун болгаш делегей уран чүүлүнүн үнезин билири;

уран чүүлдүн янзы-бүрү хевирлеринге бодунун хамаарылгалыын бот-тускайлаң илередип билири;

5) мага-бот болгаш сеткил-сагыш талазы-биле кадык, амыр-тайбың болурун хевирлээри, күш-дамыр кижизидилгези:

бодунун амыдыралчы база номчукчу дуржулгазынга даянып, кадыкшылынга хумагалыг, кандыг-даа байдалда сеткил-сагыш талазы-биле шыдамык, бодун холга тудуп, мага-бот болгаш угаан кадык-чаагай чурттаарын медереп билири, кадык амыдыраарының үнезинин уг-шиин билири, харысалгалыг чоруурун (шын чемненири, арыг-силиг болурунун дүрүмнерин сагыыры, өөредилгенин болгаш дыштанырының чурумун) дең тудуп билири;

багай аажы-чаңның (эзиртир суксун ижери, таакпылаары болгаш наркотик ажыглаары) болгаш оон-даа өске хоралыг чүүлдернин кижинин угаан-медерелинге багай уржуктарын, оон аңгыда янзы-бүрү медээлернин хоралыын, оон иштинде интернетке хандыкшыырының хоразын билири, айыыл чок чоруктун дүрүмнерин сагыырын медереп билири;

ниитилелге медээ-харылзаа болгаш бойдус айыыл-халавының үезинде тургустунуп келир болуушкуннар дугайын билири, айыыл-халап үезинде бодун холга тудуп, камгаланып шыдаар арга-дуржулгалыы, бодун болгаш өскелерни буруудатпайн, канчаар хөделиринин сорулгаларын тургузуп билири;

чечен чогаалда чижектерни сактып, херек кырында тургустуна берип болгу дег нарын болуушкуннардан канчаар амыр-тайбың үнүп болурун, ол ышкаш сагыш-сеткил байдалын холга тудуп, өскелернин сагыш-сеткилин билип, кым-даа частырыг кылып

болурун амыдыралдан болгаш литературлуг маадырларның үлегеринден эскерип, медресеп билири;

б) күш-ажыл кижизидилгези:

өг-бүлезинге, школазынга база хоорай, республика деңнелинге технологтуг болгаш социал угланыышкынның сорулгаларны шиитпирлежиринге идепкейлиг болуру, боттандыраарынга саналын кирип, ажилды планнап, күүседиринге харыысалгалы;

чогаалдардан билип алганы янзы-бүрү мергежилдерге сонуургалы, ажилдаар мергежилин шын шилип билири;

амыдырап-чурттаарынга өөредилгениң ужур-дузаны, ооң ажыктыын медреселдии-биле билип турары;

шингээдир мергежилинге өөренип, дүрген чаңчыгары;

тыва улустуң аас чогаалын болгаш чогаалдарын өөренип тура, күш-ажылга хүндүткелдиг болуру, ооң түңнелдери кандыг болурунга сонуургалды, бодунуң күзелдеринге дүүштүр келир үеде мергежилин баш бурунгаар шилип, амыдыралчы планнар тургузуп чурттаары чугула дээрзин билип турары;

7) экологтуг кижизидилге:

экология айтырыгларын шиитпирлээринге бодунуң билиин үнелеп, кандыг салдарлыын билири, билиин түңнөп болгаш үнелеп билири;

бойдус камгалаар ёзу-чаңчылдарга хамаарышкан билииниң деңнелин бедидери, тодаргайлаары, чидиг айтырыгларны илередип, оларны шиитпирлээриниң оруктарын билири;

бойдус камгалалын чырыткан чечен чогаалды өөренип тура, долгандыр хүрээлелге хоралыг уржуктарны билири, бойдус камгалалынга хамаарышкан дүрүмнерни сагыырын медресеп билири;

технологтуг сайзырал бедик ниитилелге бойдушту шинчилээр, шингээдир, камгалаар айтырыгларны шиитпирлежиринге идепкейлиг болуру;

8) эртем үндезинниг угап шингээдишкинни билири:

өөренген болгаш боду номчаан чогаалдарынга даянып, ниитилелдин амгы сайзыралында кижиниң, бойдуштуң ниитилел хүрээлели-биле сырый харылзаалыын тодарадып билири;

төрөөн дылды, номчулганы болгаш ёзу-чаңчылдарны шингээдири долгандыр делегейни шингээдириниң кол аргазы дээрзин билири;

чогаал эртемниң онзагайын чугулалап, шинчилел ажылын күүседир аргаларны өөренип алыры, хайгааралга, дуржулгага даянып, шинчилел ажылын бот-тускайлаң болгаш коллективтиг эки түңнелдиг күүседирин билири;

9) ниитилелде, бойдуста өскерлип турар болуушкуннарга уругларның алдынып

билири:

хөй-ниити черинге, ниитилелге, бөлүктерге, каттыжылгаларга, өг-бүлөгө шын алдынары, чечен чогаал болгаш маадырларның чижээнге даянып, дүрүмнерни сагыыры, хүлээлгени күүседире, хөй янзы ёзу-чаңчылдарлыг чоннар-биле демниг амыдыраарын билири;

кандыг-даа байдалдарда кижилер-биле бодунуң билиин болгаш дуржулгазын үлежип, кады демнежип, шиитпир үндүржүп ажылдаарын билири, бодунуң ыяк билер чүүлүн херек кырында боттандырып шыдаары, өскелерден өөренип, билиин бедидеринге база өскелерниң арга-дуржулгазын кады ажылдажылгага кириштирерин билири;

чогаалда окур-хевирлерни илередир, оларның аразында харылзаалыын сайгарар литературлуг аргаларны билири, бодунуң билбес турганы билиглерин, ыяк билерин болгаш четпезин медресеп, бурунгаар сайзыраар планын тодарадып билири, болуушкуннарның дугайында даап боданыры;

кол билиг, терминнер болгаш концепцияда билиишкinnerге дүүштүр бот-тускайлаң ажылдап билири;

ниитилел, бойдус, болгаш чурттуң экономиказының дугайында айтырыгларның сырый харылзаалыын сайгарып билири;

долгандыр хүрээлелге хамаарышкан чөрүлдээлиг айтырыгларны шиитпирлээринге бодунуң туружун, кылдыныгларын, сорулгаларын база когаралдардан чайлаарын шын угаап билири;

амыдыралчы болгаш номчукчу арга-дуржулгазынга даянып, сагыш-сеткилдиң дүвүрээзинниг байдалын эскерип, таарымчалыг азы таарымча чок байдалдар туруп болурун баш удур билип турары.

5. ПРОГРАММАНЫҢ УЖУР-УТКАЛЫГ КЕЗЭЭ

5. 1. 8 класс «Чечен чогаал болгаш уран чурулга»

Кирилде кичээл . Чурумалдыг уран чүүл дугайында билиг. Тыва Республиканың билдингир чурукчулары. Чурумалдыг уран чүүлдүң хевирлери.

Тываның культуразының хөгжүлдезиниң дугайында билиг.

Чурукчулар Эвилелиниң төрүттүнгени (1965 чыл)

В.Ф. Демин, В.Л. Тас-оол, С.И. Феоктисов, Н.К. Рушев болгаш өскелер-даа.

«Уран чүүл кижини эки аажы-чаңга өөредир». Каастанга болгаш эт-херексел кылырының уран чүүлү болгаш чурукчу мергежилиниң дугайында.

Ном графиказы. Маадырлыг тоолдар болгаш тыва номнарның чурук каастангаларының ажылдары. «Бокту-Кириш, Бора-Шээлей», «Алдай-Буучу», «Ары-Хаан».

Б.С. Дүпчүрнүң чогаадыкчы салым-чаяанының хөй талалы: скульптор, чурукчу,

даш чонукчузу, хөгжүм херекселдер чазакчызы, бот тывынгыр композитор, чогаалчы.

Чонар-даш уран чүүлү – тыва чоннуң культуразының онзагай демдээ.

Тываның билдингир даш чонукчулары.

Бай-Тайга кожуун, Кызыл-Даг суур – даш чонукчуларының чурту.

Тываның херээжен даш-чонукчулары. Л.Х. Иргит «Тываның орден-хавыяалыг херээженнери». Ийиги эге: Ус-шевер даш чонукчулары. Салым-чаяан салгал дамчыыр.

Фотограф – төөгүнүң херечизи. Тываның билдингир фотографтары.

«Улуг өскерлиишкиннерниң херечизи» В.П. Ермолаевтиң Кызыл хоорай дугайында чуруктары.

Ажык чугаа: «Чурукчунуң болгаш хуулгаазын бийири». «Чогаалчының хуулгаазын делегейи».

Чурукчуларның болгаш чогаалчыларның чогаадыкчы ажыл-ижи-биле таныжылга.

Хаяда чурумалдыг бижиктер. Оларның чечен чогаалдың болгаш уран чурулганың сайзыраарына салдары.

Уран чурулга хевирлериниң ниитилелдин үзел-бодалын деткиириниң айтырыглары.

Алдан-маадырларның төөгүзү уран чүүлдүн хевирлеринде.

Кожа-хелбээ Хакас болгаш Алтай чоннарның билдингир чогаалчылары болгаш чурукчулары.

Надя Рушева – чырыш кынган сылдыс.

Тыва номнарының чурук каасталгазының дугайында билиг. Ш.М. Суваң, Н.Ш. Куулар, М.А. Күжүгет болгаш өскелерниң-даа номнарының чурук каасталгазы.

Тыва культураның хөгжүлдезинге үлүүн кирип чоруур билдингир культура ажылдакчылары. Чурукчулар Н.К. Шалык болгаш Ш.У. Чурук.

Шиилерниң кино-чуруунуң көрүлдezi (шилилге-биле).

Тыва улустуң эт-херексел кылырының уран чүүлү: чазаныры, хээлээри, даараныры, каастаары, шуткууру.

Тыва литературада хээлердугайында чогаалдар.

Улустуң чаңчылчаан ажыл-ижи чогаалдарда болгаш уран чурулгада.

Портрет чуруурунун онзагайы. Р.М. Балган – амгы үениң салым-чаяанныг тыва чурукчузу.

Тыва чогаалчыларның портреттери, оларның ажил-ижинге тураскааткан пособие, номнар.

Ном «Тыва Республиканың чогаалчылары»

Компьютерлиг графика. Номнарның чурук каасталгазы-биле таныжылга. «Үш чүүл эртемниг оол», «Алдын-Кушкаш», «Инек-Сокпа».

Уран чурулга.

Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг национал музейи – тыва чоннуң төөгүзүнүң, культурлуг амыдыралының шыгжамыры.

Билиг хынаарының кичээлдери (3 ш.)

Конференция « Тыва литература болгаш уран чүүлдүң хевирлери»

Хыналда ажил. Тест / чогаадыкчы ажил.

Түңнел кичээлдер

Ном-биле таныжылга. Р.Б. Ховалыг «Тыва үндезин хеп».

Номнуң онзагайы болгаш өөредиглиг, кижизидилгелиг ужур-утказы.

Ажык чугаа: Чурумалдыг уран чүүлдүң хевирлери болгаш тыва чогаалдың аразында сырый харылзаалы.

КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАТИКТИГ ПЛАННААШКЫН

8 класс «Чечен чогаал болгаш уран чурулга»

Кезек	Кичээл № ай-хүн	Тема	Кичээлдин хевири	Өөреникчинин ажыл-чорудулгазы	Башкының ажыл-чорудулгазы
Кирилде кичээл (2 ш)	1	Чурумалдыг уран чүүл дугайында билиг. Тыва Республиканың билдингир чурукчулары. Чурумалдыг уран чүүлдүн хевирлери.	Демнежилге кичээли (бинарлыг азы интеграция-кичээл)	Живопись, графика, гравюра скульптура, керамика, фотография, видео, кино-чурук, дизайн, ус-шевер ажилдары, архитектура деп билиишкиннер болгаш Тыва республиканың билдингир чурукчулары дугайын билип алыр. Ол ышкаш сайзыраңгай үениң уран чуругла дугайын, тыва чоннун чаңчылчаан уран шевер ажилдарының хевирлери-биле таныжар.	Чурумалдыг уран чүүл дугайында билиг-биле база Тываның билдингир чурукчулары, оларның ажилдары-биле уругларны таныштырар.
	2	Тываның культуразының хөгжүлдезинин дугайында билиг. Чурукчулар Эвилелинин төрүттүнгени (1965 чыл) В.Ф. Демин, В.Л. Тас-оол, С.И. Феоктисов, Н.К. Рушев болгаш өскелер-даа.	Кичээл-таныжылга	Тываның культуразының хөгжүлдезинин дугайында ажилдаан эртем ажыдакчыларының ажыл-чорудулгазы-биле кыска таныжар.	Уругларга Тываның культуразының болгаш интеллигенцияның төөгүзүнүн дугайын таныштырар.
«Уран чүүл кижини эки аажы-чаңга өөредир» (14 ш.)	3	Каасталга болгаш эт-херексел кылырының уран чүүлү болгаш чурукчу мергежилдин дугайында.	Кичээл-ужуражылга	Каасталга болгаш эт-херексел кылырының уран чүүлү Тывага эртеги үеден бээр сайзырап турган хевир дээрзин билип алыр. Профессионал чурукчу деп мергежилдин тывылганы болгаш совет үеде тургустунган ЧЭ дугайында билигни шийгээди алыр	ЧЭ ажылының эге чылдары, сайзырап келгенин уругларга таныштырар. С..Ш. Саая болгаш өске-даа удуртукчулар болгаш чурукчулар дугайын кыска таныштырар.

	4	Ном графиказы. Маадырлыг тоолдар болгаш тыва номнарның чурук каасталгаларының ажилдары. «Бокту-Кириш, Бора-Шээлей», «Алдай-Буучу», «Ары-Хаан».	Чурук башкызы эрттирер.	Уран чурулгага хамааржыр «Графика» деп билигни шиңгээдип алыр	Уран чурулгага хамааржыр «Графика» деп билигни уругларга шиңгээттирер. Графиктиг чурулганы кылып турар авторлар дугайын уругларга таныштырар
	5	Б.С. Дүпчүрнүн чогаадыкчы салым-чаяанының хөй талалы: скульптор, чурукчу, даш чонукчузу, хөгжүм херекселдер чазакчызы, бот тывынгыр композитор, чогаалчы.	Кичээл-таныжылга	Б.С. Дүпчүр Тыва Республиканың Улустун чурукчузу дээрзин билип, кайгамчыктыг салым-чаяанныг чаңгыс чер-чурттуунун ажыл-херээ-биле делгем таныжар.	Б.С. Дүпчүрнүн чогаадыкчы салым-чаяанының хөй талалыын уругларга таныштырар
	6	Чонар-даш уран чүүлү – тыва чоннун культуразының онзагай демдээ. Тываның билдингир даш чонукчулары.	Кичээл-байырлал	Чонар-даш уран чүүлү. Уран чүүлдүн бойдус-биле харылзаалы болгаш ажилдарның ужур-утказының онзагайын уруглар танып билип алыр.	Чонар-даш урун чүүлүнүн дугайын уругларга таныштырар. Делгелгени организаптап кылыр
	7	Бай-Тайга кожуун, Кызыл-Даг суур – даш чонукчуларының чургу	Кичээл-өөрүшкү	Бай-Тайга кожууннун шевер саям-чаяанныг кижилернин ажыл-чорудулгазы-биле таныжар. Конспект кылыр. Шинчилел ажилдарынга белеткенир.	Бай-Тайга кожуун, Кызыл-Даг суур, сураглыг даш чонукчуларының дугайында уругларга таныштырар. Делгелгени кылыр
	8	Тываның херээжен даш-чонукчулары. Л.Х. Иргит «Тываның орден-хавыяалыг херээженнери». Ийиги эге: Ус-шевер даш чонукчулары. Салым-чаяан салгал дамчыыр.	Кичээл-сайгарылга	Тываның херээжен даш-чонукчулары дугайында уруглар билип алыр. Чогаалчы Л.Х. Иргиттин документалдыг чогаалында даянып, салым-чаяанныг кижилер дугайында делгем таныжар.	Чогаалчы Л.Х. Иргиттин чогаадыкчы ажыл-ижинге даянып, салым-чаяанныг херээженнер дугайында уругларга делгем таныштырар. Тываның херээжен даш-чонукчуларын ажылының онзагайын уругларга таныштырар
	9	Фотограф – төөгүнүн херечизи. Тываның билдингир фотографтары. «Улуг өскерлишкиннернин херечизи» В.П.	Кичээл-таныжылга	В.П. Ермолаевтин Кызыл хоорайның төөгүзүнүн дугайында чуруктары-биле	В.П. Ермолаевтин чогаадыкчы салым-чаяанын уругларга

		Ермолаевтиң Кызыл хоорай дугайында чуруктары.		таныжар.	таныштырар. Делгелге кылыр
10-11	Ажык чугаа: «Чурукчунуң болгаш хуулгаазын бийири». 2. «Чогаалчының хуулгаазын делегейи». Чурукчуларның болгаш чогаалчыларның чогаадыкчы ажыл-ижи-биле таныжылга.	Кичээл-ужуражылга Практиктиг кичээлдер	Уруглар «чурукчу» деп мергежил-биле таныжар, «чогаалчы» болуру кандыг иш дээрзин билип алыр. Дизайн, компьютерный дизайн деп билигни шингээдир. Уруглар дараазында билиглер-биле таныжар: чурукчу-живопись: холст, картон, самдыра, саазын, карандаштар, краскарлар (масляные, акриловый, аквалрельный); чурукчу-скульптор: гипс, воск, гранит, металл; чурукчу-график: чаңгыс аай өң, өңнүг чурук, плакаттар, гравюрлар, чаңгыс аайлашкаа дээш оон өске; чурукчу-декоратор: декорация, театр каасталгазын тургузары, кино болгаш фото чуруктар кылыры; чурукчу-мультипликатор: кинотырттылары, реклама кылыры, видеокөргүзүглер чогаадыры, саазынга чурууру, анимация, компьютерге чурууру. Чогаалчы кижиниң ажыл-амыдыралы-биле таныжып, боттарының сонуургалдары ёзугаар чогаадыкчы ажылдарны кылып күүседир.	Уругларны чурукчу болгаш чогаалчы кижиниң делегейи-биле таныштырар. Кичээлге аалчыларны чалап, ажык чугааже уругларны, башкыларны болгаш ада-иени кириштирер	

	12	Хаяда чурумалдыг бижиктер. Оларның чечен чогаалдың болгаш уран чурулганың сайзыраарына салдары	Кичээл-беседа (кичээл-ужуражылга кылдыр эрттирип болур)	Тываның янзы-бүрү булуңнарында көжээ даштар, хаяда чурумалдыг бижиктер дугайында чугаага киржир. Тыва уран чүүлде: чогаалда, театрда эрте-бурунгу чогаалдарга даянган шии, ырылар, шүлүктөр дугайында билип алыр. Төөгүнүн үнелиг чүүлдеринге хумагалыг чоруурун шиңгээдир.	Хаяда чурумалдыг бижиктер. Оларның чечен чогаалдың болгаш уран чурулганың сайзыраарына салдарының дугайында уругларга таныштырар. Төөгүнүн үнелиг чүүлдеринге хумагалыг, хүндүткелдиг болурун кижизидер.
	13	Уран чурулга хевирлеринин ниитилелдин үзел-бодалын деткиринин айтырыглары	Кичээл-кыйгырыг	Уруглар ада-чурт, төрөөн чер, чараш аажы-чаң, бойдус камгалалы, кадык чаагай амыдырал деп билишкиннерни шиңгээдир, ук билишкиннернин уран чурулгага болгаш чечен чогаалга илереп кээрин сайгарып өөренир. Тываның төөгүзүнүн уран чүүлдүн хевирлеринде киргенин билип алыр	Кижилернин хамааты хүлээлгезин, патриотчу туружун, чараш амыдыраарын билиринге, оларны сагып чурттаарына плакат-графика уран чурулганың болгаш кыйгы-шүлүктөрнин уджур-дузанын тайылбырлап, таныштырар. Чурук, плакат, линогравюр деп билишкиннерни таныштырар
	14-15	Алдан-маадырларның төөгүзү уран чүүлдүн хевирлеринде	Кичээл-сайгарылга	Алдан-маадырларның төөгүзүнүн дугайында өөрөнгөн чогаалдарын сактып, ажык чугаага киржир. Маадырларга турскааткан чуруктар, турскаалдар, шии, кино-чурук, чогаалдар дугайын бижип, конспектилээр.	Алдан-маадырларның төөгүзүнүн уран чүүлдүн хевирлеринде кирип турарын өөредир, үнелел бижиттирер. Шинчилел ажылына белеткээр. «Алдан-Маадыр. Өгбелерге турскаал» болгаш өске-даа номнар-биле уругларны таныштырар.

	16	Кожа-хелбээ Хакас болгаш Алтай чоннарның билдингир чогаалчылары болгаш чурукчулары	Кичээл-лекция	Чаңгыс аймак-сөөк чоннарның уран чүүлүнүн билдингир кижилеринин дугайында билип алыр. Кандыг-даа чон-биле эп-найыралдыг, сырый харылзаалыг чурттаарының ужур-утказын билип, чараш мөзү-шынарлыг чурттаарын сактып алыр.	Кожа-хелбээ Хакас болгаш Алтай чоннарның билдингир чогаалчылары болгаш чурукчуларының дугайын уругларга таныштырып, чугаалап бээр.
	17	Надя Рушева – чырыш кынган сылдыс	Кичээл-сайгарылга	Е.Т. Танова “Иениң салым-хуузу”.	Делгелге кылыр
	18	Тыва номнарының чурук каасталгазының дугайында билиг. Ш.М. Суваң, Н.Ш. Куулар, М.А. Күжүгет болгаш өскелерниң-даа номнарының чурук каасталгазы.	Кичээл-таныжылга	Тыва номнарының чурук каасталгазының дугайында билип алыр. Сюжет болгаш чурук деп билиишкиннерни шингээдир. Бот-тускайлаң ажылдап өөренир.	С.А. Сарыг-оол «Бистин аалывыс», С.Б. Пюрбю «Мерген бичиилер, мелегей күчүтөннер», М.С. Эргеп «Ус-Кушкаш», Ш.М. Суваң «Хуулгаазын ак-Баштыг», Н.Ш. Куулар «Танаа-Херелдин чуртунда», М.А. Күжүгет «Анайжыгаш» деп номнарның чурук каасталгазын таныштырар.
	19	Тыва культураның хөгжүлдезинге үлүүн кирип чоруур билдингир культура ажылдакчылары. Чурукчулар Н.К. Шалык болгаш Ш.У. Чурук.	Кичээл-сайгарылга	Чурукчулар Н.К. Шалык болгаш Ш.У. Чурук оларның тыва культураның хөгжүлдезинге кирип чоруур үлүүн билип алыр. Театрга декоративтиг каасталга дугайында «Хайыраан бот» болгаш өске-даа шиилерге даянып чугаалажыр.	Тыва культураның хөгжүлдезинге үлүүн кирип чоруур билдингир культура ажылдакчылары: Н.К. Шалык Ш.У. Чурук болгаш өскелерниң-даа чогаадыкчы ажыл-чорудулгазын уругларга таныштырар. Шиин чогаалын сценага тускай каасталга ёзугаар тургузар айтырыгларны сайгаржып өөрениринге

					чаңчыктырар.
20-21	Шиилерниң кино-чуруунуң көрүлдези (шилилге-биле)	Кичээл-таныжылга	Хайыраан бот» болгаш өске-даа шиилерниң бижидилгезин коллективтиг көөр	Уругларга Хайыраан бот» болгаш өске-даа шиилерниң бижидилгезин көргүзөр	
22	Тыва улустуң эт-херексел кылырының уран чүүлү: чазаныры, хээлээри, даараныры, каастаары, шуткууру. Тыва литературада хээлер дугайында чогаалдар.	Кичээл-ажыдышкын	Тыва чоннуң хээлээр, чазаныр, даараар, каастаар, шуткуур ажил-ижиниң уран чурулгада болгаш чогаалдарда канчаар илереп турарын деңней сайгарар.	Ч.М. Чап, А.Т. Бөлгүм-оолдуң «Тыва угулзалар, хээлер», В.С. Серен-оол, А.К. Үержаа, О.К. Саган-оолдуң чогаалдары-билке уругларны таныштырар	
23-24	Улустуң чаңчылчаан ажил-ижи чогаалдарда болгаш уран чурулгада	Практиктиг кичээл (дыңнадыглар кылыры)	Бот-тускайлаң, эжеш, ниити ажилдаанын түңнээр	Уругларга бот-тускайлаң, эжеш, ниити ажилдаарын өөредир	
25	Портрет чуруурунун онзагайы. Р.М. Балган – амгы үениң салым-чаяанныг тыва чурукчузу.	Кичээл-өөрүшкү	Амгы үениң салым-чаяанныг чурукчу Р.М. Балганның чогаадыкчы ажил-ижи-биле таныжар. Делгелгени көөр.	Чурукчу Р.М. Балганның чогаадыкчы ажил-ижи-биле уругларга таныштырар	
26	Тыва чогаалчыларның портреттери, оларның ажил-ижинге тураскааткан пособие, номнар. Ном «Тыва Республиканың чогаалчылары»	Кичээл-таныштырылга	Тыва чогаалчыларның портреттерин кылганын, оларның авторлары-биле таныжары	Тыва чогаалчыларның портреттерин уругларга таныштырар, чогаалдарга иллюстрациялар-биле таныштырар	
27	Компьютерлиг графика. Номнарның чурук каасталгазы-биле таныжылга. «Үш чүүл эртемниг оол», «Алдын-Кушкаш», «Инек-Сокпа»	Кичээл-демнежилге (кичээл-ужуражылга кылып болур)	Компьютерлиг графикага чуруурунун аргалары-биле таныжар. Чуруурунга өөренир.	Уругларга сөзүглелдин кол тема, идеязын билип турарынга өөредир. Ужур-утказынга дүүштүр чурук чуруурунга белеткээр билип	
28	Уран чурулга	Практиктиг кичээл	Номчаан үзүндүгө азы дыңнаан, көргөн медээзинге дүүштүр сюжеттиг чурукту чуруур	Уругларның номчулгага сонуургалын деткиир, чечен чогаалдың аңгы-аңгы жанрларынга дүүшкен чогаалдарны баш бурунгаар белеткеп бээр	
29	Тыва Республиканың Алдан-Маадыр аттыг национал музейи – тыва чоннуң төөгүзүнүн, культурлуг амыдыралының шыгжамыры	Лекция	Башкының таныштыралгазының дугайында конспект кылып. Сайгарылгылг чугаага киржир	Уругларга Национал Музей дугайында медээни чугаалап, презентацияны	

				“Тыва литература болгаш уран чүүлдүн хевирлери” депконференцияга белеткенир	таныштырар
Билиг хынаарының кичээлдери (3 ш.)	30-31	Конференция «Тыва литература болгаш уран чүүлдүн хевирлери»	Кичээл-шинчилел	Бот-тускайлаң ажылдаар. Ниити ажык чугаага киржир.	Уругларны бот-тускайлаң ажылдаарыңа, ажылының түңнелин үндүрүп өөрениринге чаңчыктырар.
	32	Хыналда ажыл. Тест / чогаадыкчы ажыл	Кичээл-хыналда ажыл	Чыл дургузунда өөрөнгенинге хыналда ажылды күүседир. Чогаадыкчы ажылды шилилгелиг күүседир (чурук чуруур, чогаадыг бижиир)	Уругларның билиин хынаар, сонуургалын деткиир. Бот-тускайлаң ажылдап өөрөнгенин хынаар
Түңнел кичээлдер (2 ш.)	33	Ном-биле таныжылга. Р.Б. Ховалыг «Тыва үндезин хеп». Номнуң онзагайы болгаш өөредиглиг, кижизидилгелиг ужур-утказы	Кичээл-таныштырылга	Чаа ном-биле таныжып, сонуургаар. Тыва номнарны садып, чыып номчуур, өг-бүлө билбиотекказын чыыр	Уругларны чаа ном-биле таныштырар. Номчулгага сундулуг болурунга өөредир
	34	Ажык чугаа: Чурумалдыг уран чүүлдүн хевирлери болгаш тыва чогаалдың аразында сырый харылзаалы	Түңнел кичээл	Чечен чогаал болгаш уран чүүлдүн хевирлери –уран чурулга аразында сырый холбаалыг, чаңгыс сорулга күүседип чоруур дээрзин түңнөп чугаалаар.	«Чогаалчы болгаш үе», «Чурукчу болгаш үе» деп темаларны холбап катаптаашкын кылыр байдалды уругларга тургузар. Чурттуң төөгүзү, чоннуң амыдыралының чурукчузу уран чүүл деп билгенин катаптадыр

5. БИЛИГ ХЫНААРЫНЫҢ АЙТЫРЫГЛАРЫ

Класстан дашкаар ажыл-чорудулгага темаларны өөренип эрткен соонда, билиг хынап түңнээр ажылдар кандыг-бир теманы өөрөнгөн соонда, *тодаргай үеде* хыналда ажылдың янзы-бүрү хевирлерин эрттирери, *улдуң төнчүзүндө* база *түңнел* хыналда ажылдарны чорудары. Билиг хынаарының негелделеринге доктаал-саавырларга даяныр.

5-тен 9-ку класска чедир аас, бижимел күүседир онаалгалар, тест, чечен чогаал сөзүглелин сайгарар, чогаадыкчы ажылдарны кылыртыры, төлевил, шинчилел ажылдары башкыларның шилилгези-биле чоруттунар.

Тодаргай үеде темалыг хыналда ажыл өөреникчилерниң бот ажылы, чугаа сайзырадырының, төлевилел камгалаар, дыңнадыг, шинчилел кылыры дээш оон-даа өске болур.

Улдуң төнчүзүндө түңнел ажылдар чылда ийи катап (чартык чылдап азы башкының бодунуң тургузуп алганы планы ёзугаар) хыналда тест, бижимел ажылдар, кыска чогаадыглар (темалыг, хостуг), төлевилел камгалаар, дыңнадыг, шинчилел кылыры бооп болур.

Түңнел хыналда ажылдар чыл төнчүзүндө школаның методиктиг каттыжышкынының башкыларының *азы* эртем башкызының планы ёзугаар тургузуп кылганы хыналда ажылы бооп болур.

Иштики хыналдага: өөредилге чылының эге диагностиктиг, улдуң төнчүзүндө темалыг азы школа (хоорай, кожуун) планы ёзугаар түңнел билиг хыналдазы хамааржыр.

Дааштыкы хыналдага: үстүкү класстарга күрүнениң түңнел хыналда ажылы, төрөөн (тыва) чогаалга ниити билиг хынаарының улуг хевири хамааржыр (кожуун, регион, федералдыг чергелиг).

Башкының шилилгези-биле *тодаргай үеде* (планнаашкын ёзугаар), *улдуң азы чыл төнчүзүндө* хыналда ажылдарның чижек хевирлери:

- чогаалды урун чүүлдүң хевирлери-биле холбап, эдerti чугаалаары (тодаргай, кыска, шилилгелиг);
- аяанныг номчулга;
- айтырыгга долу харыылаары;
- чогаалдың бир үзүндүзүн (эпизодун) аас чогаалы болгаш уран чүүлдүң хевирлерин холбаштырып сайгарары;
- тайылбырлыг номчулга;
- шииде, чурукта литературлуг маадырга характеристика бээри;
- чурукту чогаадып чурууру;

– чогаалды (үзүндүнү) шиижидип ойнаары дээш оон-даа өске ажылдар.

Түңнел хыналда ажылга программа ёзугаар өөрөнгөн билиин хынаарының аргалары болгаш хевирлери:

- чогаадыг бижири;
- чурук чурууру;
- ырлаары, аянның номчулганы күүседир;
- чогаадыкчы онаалгалыг ажылдар кылдыртыры;
- сөзүглелди уран чүүлдүн хевирлери-биле холбап, эдерти чугааладырының янзы-бүрү аргалары;

- айтырыгларга харыы бээри (аас болгаш бижимел);
- чогаадыг бижиирининг планын тургузар ажыл;
- номчаан чогаалыга, көргөн шиизинге, чуруунга, дыңнаан ырларыга үнелел бээри;

– чогаалдың кандыг-бир тодаргай маадырынга азы ниити маадырларга характеристика бээри;

– бот-тускайлаң чогаадыкчы ажылдар кылдырары (тоол, кожамык ыры, чечен чугаа чогаадыры, чурук чурууру, ырлаары, сценажыткан көргүзүткө киржири...);

– шээжи-биле өөрөнип турганы чогаалдарны сактып алганын хынаар ажылдар;

– тест-биле ажыл, уругларның номчулгага билиин азы чогаал теориязын шиңгээткенининг талазы-биле билиин хынаар сорулгалыг ажылдар;

- хыналда айтырыглар;
- төлөвилел тургузар, шинчилел чорудар ажылдар;
- компьютерге хыналда чорудар ажылдарның хевирлери.

Чогаадыг хынаарының негелделери

Теманы ажыдары болгаш тургузуунга:

- бижимел ажыл темазынга болгаш илередир кол бодалынга дүгжүп турар;
- теманы долу чырыткан;
- чогаал сөзүглелинге азы хостуг темага кириштирген бадыткалдыг чижектерлиг;
- бижимел ажылдың кезектер аразында харылзаалыы.

Дылының, сөс-домааның чедингири:

- сөс курлавыры байлак;
- бодалдарын бижимел чугааның дүрүмнеринге дүүштүр илередип билир;
- илереттинген бодалдары тода, дес-дараалашкак.

Шын бижилге дүрүмүн билири:

– өөрөнгөн орфографтыг, пунктуациялыг, грамматиктиг дүрүмнерин сактып алганы; арыг, чараш, шын бижири.

6. ПРОГРАММАНЫҢ БОТТАНДЫРАП ӨӨРЕДИЛГЕ-МЕТОДИКТИГ АЙТЫРЫГЛАР

Программаны боттандырырга библиотека фондузу, өөредилге номнары, техниктиг херекселдер, таблицалар, схемалар, чугула херектиг өөредилге-методиктиг комплект эргежок чугала. Санитар-эпидемиологтуг дүрүмнөр болгаш нормаларга (СанПиН 2.4.2.178-02) материал-техниктиг хандырылга көргүзүглери дүүшкен турар.

Библиотека фондузу (ном парлалгазы)

Чечен чогаал номнары.

Школаның ном саңы: «Классик чогаалчылар». Тыва чогаалчыларның тыва дылда чогаалдары.

Тайылбыр-энциклопедиялыг литература: литературлуг терминнер словарьлары, литературлуг энциклопедиялар, этимологтуг словарь, орус-тыва тайылбыр словарьлар, аныяк филологтуң словары, аас чогаал словары болгаш оон-даа өске.

Класстан дашкаар номчулга номнары.

Парламал көргүзүг материалдары

Тыва чогаалчыларның портреттери (хөрек чуруктары), таблицалар. Чогаалчыларның намдарына болгаш тыва чогаал хөгжүлдезинге хамаарышкан көргүзүг материалдары (альбомнар, буклеттер). Чуруктарлыг (аас, бижимел чугаа сайзырадылгазынга) үлелге материалдары.

Медээ-коммуникативтиг курлавыр

Электроннуг номнар, электроннуг библиотека. Чогаалчылар дугайында электроннуг тайылбыр-энциклопедиялыг литература.

Үн-көргүзүглүг пособиелер: чогаалчылар дугайында презентациялар, тыва чогаалчыларның чечен чогаалдарының очулгалары, тыва чогаалчыларның чогаадыкчы намдарының дугайында видеофильмнер. Чогаалчыларның үн бижидилгези (архив материалдары). Чогаалдың бүгү адырларына аудиобижилге болгаш үннүг номнар.

Эртемге дүүштүр өөредиглиг экскурсиялар чорудар объектилер

Тыва Республиканың «Алдан-маадыр» аттыг национал музейи;

Тываның В.Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театры;

Чөөн-Хемчик кожуунда Тыва Республиканың «Алдан-маадыр» аттыг национал музейиниң салбыры «М. Буян-Бадыргы» аттыг чурт шинчилел музейи;

Тываның күрүне университетиниң литературлуг музейи;

Өвүр кожууннуң Дус-Даг школазында С. Сарыг-оол аттыг музей;

Каа-Хем кожууннуң Сарыг-Сеп № 2 школазында С.К. Тока аттыг музей;

Политиктиг шаажыналга таварышканнарның «Мемориал» музейи;

Чогаалчыларның өскөн-төрөөн черлеринде мемориалдыг самбыралар, көжээ-тураскаалдар.

Өөредилге-методиктиг немелде литература

Өөредилге номнары, ажылчын кыдарыыштар

1. Кужугет М. А., Ооржак Л. Х., Чамзырын Е. Т., А .С. Шаалы. Төрөөн чогаал 5 класс. Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному. – Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2013. – 224 ар.

2. Ооржак Л. Х. Төрээн чогаал. Ажылчын кыдырааш. 5 класс. Ниити өөрөдиге организацияларының өөреникчилеринге пособие. – Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2014. – 56 ар.

Методиктиг литература:

3. Алдын-оол Х. С. Аянның номчулга. Башкыларга дузалал ажыл. [Выразительное чтение]. – Кызыл: ТывНУЧ, 1983. – 43 с.

4. Кызыл-оол В. С. Методиктиг сүмелер. Бешки класстың «Төрээн чогаал» ному-биле ажылдаар башкыларга дуза. [Методические указания к учебнику «Родная литература» для 5 класса]. – Кызыл: ТывНУЧ, 1992. – 133 с.

5. Монгуш А. М. Методические указания к учебнику «Родная литература» для 5 класса. Пособие для учителей. – Кызыл: ТКИ, 1984. – 79 с.

6. Ооржак Л. Х. ӨФКС: тыва чогаал эртемин школага башкылаарының айтырыглары. – Кызыл: НШХИ, 2007. – 64 с.

7. Ооржак Л.Х. Чогаадыг бижидип өөредир. Методиктиг сүмелер. – Кызыл: НШХИ, 2020. – 47 с.

8. Ооржак М. Н. Чогаадыг бижииринин аргалары [Учебно-методические материалы для учителей тувинского языка и литературы] / М. Н. Ооржак. – Кызыл, 2003. – 102 с.

9. Сундуп Д. Ч. Методика преподавания тувинского устного народного творчества в школе. Пособие для учителей. – Кызыл: ТывНУЧ, 1992. – 126 с.

10. Херел А. Х. Выразительное чтение. Учебно-методические материалы для учителей тувинского языка и литературы. – Кызыл: РИО ТувГУ, 2007. – 79 с.

11. Чамзырын Е. Т. Тыва литературага класстан дашкаар ажылдар. – Кызыл: РИО ТувГУ, 2015. – 158 с.

12. Чамзырын Е. Т. Теория и методика обучения родной (тувинской) литературе. Методическое пособие для учителей тувинского языка и литературы общеобразовательных учреждений. – Кызыл: РИО ТувГУ, 2005. – 128 с.

13. Чамзырын Е. Т. Внеклассная работа по тувинской литературе: литературные олимпиады, конференции, вечера, диспуты. Учебно-методические материалы для учителей тувинского языка и литературы. – Кызыл: РИО ТувГУ, 2010. – 174 с.

14. Чамзырын М. Ч. Самагалдай ортумаак школазы: Арга-дуржулга, дилээшкиннер, класстан дашкаар ажылдар [Самагалдайская средняя школа: Опыт работы, поиски, внеклассные работы]. – Кызыл: Билиг, 1998. – 99 с.

15. Чогаадыгга канчаар белеткенирил? [Как подготовиться к написанию сочинения?] /сост. М. В. Бавуу-Сюрюн, Е. Т. Чамзырын. – Кызыл: РИО ТувГУ, 1999. – 16 с.

16. Шожал З. О. Вспомогательный материал для учителей, работающих по учебнику «Родная литература» 5 класс. – Кызыл: Аныяк, 2013. – 156 с.

Немелде литература:

1. Будуп Б. К. Тыва үлегер домактар болгаш чечен сөстөр / –Кызыл: Тувинское книжное издательство им. Ю. Кюнзегеша, 2010. – 122 с.

2. Даржай А. А. Шүлүкчүнүн демдеглелдеринден // Улуг-Хем. – 1992. – № 1. – С. 127-137.

3. Донгак У. А. Древнееврейские эпитафии и лирическая поэзия тувинцев // Turkolog. Тюрколог. Публ. – Казань, 1992 г.

4. История тувинской литературы. I том. Истоки. Литература Тувинской Народной Республики (1921–1944) [отв.ред. К. А. Бичелдей]: редкол.: Л. С. Мижит (рук.

- проекта) [и др.]; Тувинский институт гуманитарных исследований. – Новосибирск: Издательство СО РАН, 2013. – 266 с.
5. Калзан А. К. Тувинская литература. Учебник для 8-10 классов средней школы. – Кызыл: ТКНИ, 1989. – 284 с.
6. Кенин-Лопсан М. Б. Магия тувинских шаманов. – Кызыл: Тув. кн. издательство, 1993. – 19 с.
7. Кенин-Лопсан М. Б. Обрядовая практика и фольклор тувинского шаманства. Конец XIX – начало XX в. – Новосибирск: Наука: Сиб. отд-ние, 1987. – 163 с.
8. Комбу С. С. Тувинская литература. – Новосибирск: Наука, 2012. – 360 с.
9. Күлтегин: Мөңге даштың сарыны: (Орхон-Енисей бижимелдеринин тураскаалдары VI–VIII в.в.) Күлтегин: Поэзия вечного камня (Памятники орхон-енисейской письменности VI–VIII в.в.) / сост. З. Б. Самдан, вступ.статьи на тув.языкеЮ. Л. Аранчына и З. Б. Самдан, вступ.статья и коммент. на рус.яз. И. В. Стеблевой, перев. с древнетюрск. На тув.яз. Д. А. Монгуша, поэт.переводы
А. Даржая, Ю. Кюнзегеша, А. Преловского. – Новосибирск.: Наука, 1976.
10. Кужугет М. А. Литературное краеведение. Учебно-методическое пособие для учителей тувинского языка и литературы. – Кызыл: РИО ТывГУ, 2014. – 104 с.
11. Кыргыз З. К. Песенная культура тувинского: монография / З. К. Кыргыз; Науч. ред. И. В. Мациевский; Тув. НИИ яз., лит. и истории. – Кызыл: Тув. кн. издательство, 1992. – 144 с.
12. Матпаадыр. Уругларга аас чогаалы. / сост. С. М. Орус-оол, Р. С. Чакар. – Кызыл: ТывНУЧ, 2006. – 318 с.
13. Мижит Л. С. Древнетюркские трехстишия как один из истоков тувинского поэтического жанра ожук дажы // Материалы международной конференции, посвященной 280-летию открытия древнетюркских памятников. – Абакан, 2001. – С. 65-75.
14. Мижит Л. С. К вопросу об эпитафийной лирике древних тюрков // Письменное наследие тюрков. Материалы международного симпозиума, посвященного 110-летию дешифровки орхон-енисейской письменности. – Кызыл, 2003. – С. 85-88.
15. Мижит Л. С. Ожук дажы – делегейниц хензиг хевири // Ожук дажы. Тувинские трехстишия. Антология / сост., вступ. ст., прим. и комм. Л. Мижит. – Кызыл: Тувинское книжное издательство им. Ю. Кюнзегеша, 2004. – С. 4-44.
16. Мижит Л. С. Триадиные образы в религиозно-мифо-логических представлениях тувинцев // Ученые записки ТИГИ. Вып. XIX. – Кызыл, 2002. – С. 247-257.
17. Мижит Л. С. Тувинские загадки-триады // Сибирь – единое фольклорно-литературное полиэтническое пространство. – Улан-Удэ, 2006. – С. 160-165.
18. Мижит Л. С. Числовая символика в тувинской фольклорно-литературной традиции // Ученые записки ТИГИ, 2004. – Вып. XX. – Кызыл, 2004. – С. 239-251.
19. Самдан З. Б. «Көжээлерде бижиктин чажыды. – Новосибирск, 2003. – С. 64-78.
20. Сундуп Д. Ч. Тыва улустун аас чогаалын школаларга өөредиринин методиказы. – Кызыл: ТывНУЧ, 1992. – 126 с.
21. Тогуй-оол А. С. Исследования. Научный труд о стихо-сложении и о тувинском устном народном творчестве / А. С. Тогуй-оол – Кызыл: Тув.книжное изд-во, 2001. – 96 с.

22. Тувинские героические сказания / сост. С. М. Орус-оол. – Новосибирск: Наука, 1997. – 584 с.
23. Тувинские народные сказки / сост. З. Б. Самдан. – Новосибирск: ВО «Наука», Сибирская издательская фирма, 1994. – 456 с.
24. Тыва кожамыктар – Кызыл: Республиканская типография, 2005. – 194 с.
25. Тыва литература талазы-биле эртем статьяларының чыын-дызы. Башкыларга дузаламчы [Сборник научных статей о тувинской литературе]. – Кызыл: НШХИ, 2006. – 67 с.
26. Тыва литература талазы-биле эртем-методиктиг статья-ларының чыындызы. II кезээ. Башкыларга дузаламчы. [Сборник научных статей о тувинской литературе]. – Кызыл: НШХИ, 2010. – 52 с.
27. Тыва маадырлыг тоолдар. Т.1. / сост. С. М. Орус-оол. – Кызыл: ТывНУЧ, 1990. – 271 с.
28. Тыва Республиканың чогаалчылары / сост. М. Б. Ховалыг. – Кызыл: ТывНУЧ, 2000. – 54 с.
29. Тыва тывызыктар / сост. Г. Н. Курбатский – Кызыл: Тувинское книжное издательство, 2002. – 255 с.
30. Тыва үлегер домактар болгаш чечен сөстөр / сост. Б. К. Будуп – Кызыл: ТывНУЧ, 2010. – 121 с.
31. Тыва улустуң алгыш-йөрээлдери / сост. З. К. Кыргыс – Кызыл: Тувинское книжное издательство, 1990. – 144 с.
32. Тываның чогаалчылары – Писатели Тувы / сост. М. Б. Ховалыг – Кызыл: ТывНУЧ, 2001. – 66 с.
33. Чамзырын Е. Т. Теория и методика обучения родной (тувинской литературе). Методическое пособие для учителей тувинского языка и литературы общеобразовательных учреждений. – Кызыл: РИО ТывГУ, 2005. – 128 с.
34. Чамзырын Е. Т. Этнопоэтические особенности тувинской детской прозы. Монография. – Кызыл: РИО ТывГУ, 2009. – 157 с.

Словарьлар

1. Древнетюркский словарь. / под ред. В. М. Наделяева и др. – Л.: Наука, 1969. – 676 с.
2. Краткий словарь литературоведческих терминов / под ред. Л. И. Тимофеева, С. В. Тураева. – М.: Просвещение, 1985. – 208 с.
3. Литература в школе от А до Я. 5-11 класс. Энциклопедический словарь-справочник. – М.: Дрофа, 2006. – 720 с.
4. Монгуш Д. А. Русско-тувинский словарь. – М.: Русский язык, 1980. – 664 с.
5. Ондар Б. К. Краткий словарь гидронимов Тувы. – Кызыл: ТывНУЧ, 1995. – 44 с.
6. Ондар Б. К. Топонимический словарь Тувы. – Абакан: Изд-во ХГУ им. Н. Ф. Катанова, 2004. – 255 с.
7. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка. – Новосибирск: Наука. – Т. I: А, Б, В, Г, 2002. – 432 с.
8. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка. – Новосибирск: Наука. – Т. II: Д, Е, И, Й, 2003. – 388 с.
9. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка. – Новосибирск: Наука. – Т. III: К, Л, 2004. – 440 с.

10. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка. – Новосибирск: Наука. – Т. IV: М, Н, О, Ө, П, 2008. – 442 с.
11. Тыва дылдың орфографтыг словары. – Кызыл: ТывНУЧ, 1967. – 447 с.
12. Толковый словарь тувинского языка / под. ред. Д. А. Монгуша. – Новосибирск: Наука. – Т. I: А-Й, 2003. – 599 с.
13. Толковый словарь тувинского языка / под. ред. Д. А. Монгуша. – Новосибирск: Наука. – Т. II: К-С, 2011. – 798 с.
14. Хертек Я. Ш. Русско-тувинский фразеологический словарь / Я. Ш. Хертек. – Кызыл: Тувинское книжное издательство, 1985. – 299 с.
15. Хертек Я. Ш. Тувинско-русский фразеологический словарь / Я. Ш. Хертек. – Кызыл: Тувинское книжное издательство, 1975. – 204 с.

Электроннуг курлавыр

1. Актуальные проблемы преподавания родного языка // URL: <http://infourok.ru/> (дата обращения: 13.06.2019).
2. ГБНИОУ «Тувинский институт гуманитарных и прикладных социально-экономических исследований при правительстве Республики Тыва» // URL: <http://tigpi.ru/> (дата обращения: 19.11.2020).
3. ГБНУ МОиН РТ «Институт развития национальной школы» // URL: <http://irnsh.ru/> (дата обращения: 17.11.2020).
4. ГБУ РТ «Национальный музей Республики Тыва имени Алдан-Маадыр» / URL: <http://museum.tuva.ru/> (дата обращения: 06.05.2018).
5. ГБУ «Центр развития тувинской традиционной культуры и ремесел» / URL: <http://tuvancenter.com/o-nas/> (дата обращения: 17.11.2020).
6. Детский литературный сайт «Радуга Тувы» // URL: <http://tuvacheleesh.ru/> (дата обращения: 23.02.2019).
7. Литературно-художественное издание «Улуг-Хем» // URL: [http://www. – ulughem65.html](http://www.ulughem65.html). (дата обращения: 23.02.2019).
8. Молодые писатели Тувы // URL: <https://vk.com/molodyepisatelituvy/> (дата обращения: 14.11.2019).
9. Научно-популярный и методический журнал Башкы // URL: <https://bashky.ru/> (дата обращения: 14.11.2019).
10. Сайт Ассоциации учителей тувинского языка и литературы Республики Тыва // URL: <https://tyvadyl.ru/ru/assocziacziya/> (дата обращения: 11.02.2020).
11. Сайт ГАОУ ДПО «ТИРО», РУМО учителей родного языка и литературы // URL: <http://www.ipktuva.ru/> (дата обращения: 19.11.2020).
12. Сайт Тываның чогаалчылары. Эртем-методиктиг, өөредилгелиг сайт // URL: <http://pisateli-tuvu.ru> (дата обращения: 11.02.2020).
13. Федеральные государственные образовательные стандарты //URL: <https://fgos.ru/> (дата обращения: 22.11.2019).
14. Федеральный институт развития образования (ФИРО) РАНХиГС. Конкурс «Всероссийский мастер-класс учителей родного, в том числе русского, языка в 2020 году» // URL: firo@ranepa.ru (дата обращения: 11.02.2020).
15. Фестиваль педагогических идей // URL: <http://festival.1september.ru> (дата обращения: 24.06.2019).
16. Электронный журнал «Новые исследования Тувы» // URL: <http://www.tuva.asia>. (дата обращения: 17.11.2020).

17. Электронный корпус текстов тувинского языка // URL: <http://www.tuvancorpus.ru/> (дата обращения: 17.11.2020).

Тайылбыр.

1. Элективтиг курсту чорударынга методиктиг удуртулганы Российжи электроннуг школа (РЭШ, <https://fg.resh.edu.ru/>), ФГБНУ ИСРО РАО (<http://skiv.instrao.ru/>) портал, «Просвещение» ном үндүрер черниң электроннуг өөредиглиг курлавырында (<https://media.prosv.ru/func/>) болгаш оон-даа өске башкыларга болгаш өөреникчилерге кылдырган материалдарны ажыглаар.

2. Тыва Республиканың өөредилге черлериниң 5-9 класстарынга эрттирерин сүмелээн «Чечен чогаал болгаш уран чүүлдүн өске хевирлери» деп аттыг кичээлден дашкаар чижек өөредилге программанын Тыва Республиканың өөредилге яамызының КБЭЧ «Национал школа хөгжүдөр институттуң» тыва филология лабораториязының улуг методизи Л.Х.Ооржак ажылдап кылган.